

ВІДГУК

**офіційного опонента В.С.Шандри, старшого наукового співробітника
Інституту історії України НАН України на дисертацію
Герасименко Вікторії Вікторівни**

на тему «Міські голови Одеси другої половини ХІХ – початку ХХ ст.:
просопографічний портрет», подану до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю: 032
«Історія та археологія»

Запропонована до обговорення дисертаційна робота Вікторії Герасименко належить до актуальних тем сьогоденної історичної науки, оскільки перебуває в площині недостатньо з'ясованих наукових проблем: історичного досвіду самоврядних управлінських традицій, локальної історії модерної розбудови Одеси, мотивацій муніципальної діяльності. Важливим залишається феноменальний розвиток багатоетнічної Одеси, який так чи інакше відрізнявся від інших міст Російської імперії. У багатьох випадках місто завдячувало своєму зростанню головам дум, як представникам локальної ділової і інтелектуальної еліти.

Дисертація Вікторії Герасименко є ґрунтовною, добре структурованою роботою, кожний розділ якої має логічне змістове наповнення. Проміжні за розділами і загальні висновки роботи характеризуються зрілістю. Вони пройшли апробацію та були схвалені на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, а основні її результати опубліковані у наукових фахових, закордонних й інших виданнях. Для вирішення поставлених завдань, дослідниця спиралася на загальні принципи науковості та історизму з широким використанням просопографічного методу. Її дослідження є самостійною роботою, з притаманними їй актуальністю та переконливістю загальних

висновків. Можна констатувати, що зміст дисертаційної роботи відповідає назві теми, поставленій меті та свідчить про її завершеність. Авторці сповна вдалося з'ясувати функціонування інституції міських голів Одеси модерного часу, описати їх повноваження та особистий внесок у розбудову міста. Як і те, що основні її сюжети та спрямованість мають тісний зв'язок з науковими програмами, що їх досліджувала кафедра історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Для з'ясування ступеню вивчення теми авторкою проаналізовано наукову літературу, запропоновано дані для встановлення типових рис, притаманних міським головам Одеси. Важливим стало її зауваженням, що дослідники звертали увагу на ті сторінки біографії, які були актуальними для свого часу. Це затримувало створення повноцінного образу міського голови найрозвинутішого міста південної України. Кожне із запропонованих авторських положень спирається на солідну джерельну базу, аналіз якої здійснено за традиційною класифікаційною схемою. Дисертантка віддала перевагу документам Державного архіву Одеської області, вони надали роботі потрібної новизни. Аналізуючи інформативні можливості джерел, дослідниця вказала на міські положення, які розглянула через особливості їх чинності в Одесі, зокрема щодо чисельності гласних та структурування роботи думи та управи. Вікторія Герасименко проаналізувала мемуари та зауважила їх цінність для розуміння мотивацій обіймання посади міськими головами. Як і періодику, яка в Одесі відігравала важливу комунікативну роль між містянами і муніципальною владою. Преса стала втіленням одного з основних принципів самоврядування – інформування населення та звітність про власну діяльність перед виборцями. Не можна не відзначити використання пропозицій міських голів, яких у списку джерел і літератури названо близько 90. Частина з них була вміщена у виданнях думи, частина – зберігається у архівних фондах.

Аби з'ясувати роль і місце міських голів в розбудові модерної Одеси авторка сформувала низку критеріїв, згідно з якими характеризувала їх постаті (с. 59). Повноцінним є авторський аналіз законодавчих актів, якими держава регулювала повноваження міських голів і зокрема одеських. Виявилось, що вони зіткнулися з організацією власної роботи, яка мала спиратися на самоврядність. Оскільки в законах не пропонувалися конкретні дії, то це викликало суперечки, непорозуміння з державною адміністрацією, характерні для періоду становлення громадських органів міста. З'ясовано, що правила роботи напрацьовувалися ситуативно, в ході вирішення господарських справ. При цьому набували конкретних практик такі основи самоврядування як звітність, гласність, виборність, формування власного бюджету, відповідальність та контроль.

Детально Вікторією Герасименко розглянуто фінансову складову у діяльності міських голів. Адже йшлося про міський бюджет, який спрямовувався на соціальне забезпечення містян, розбудову міста з впорядкованими вулицями, водопостачанням, поліпшенням санітарного становища для убезпечення від поширення заразних хвороб. Нею з'ясовано, що одеські голови чи не вперше заговорили про перегляд розмірів загальнодержавного оподаткування на користь міського та розгорнули мережу банків та інших фінансово-кредитних установ.

Вартісним стало висвітлення налагодження торгівлі в місті, яка поруч з промисловими закладами, приносила місту суттєві статки. Заслугою авторки є виявлення ініціатив одеських міських голів щодо дотримання правопорядку, пожежної безпеки. Відзначено, що їм доводилося долати такі ж самі проблеми, як багатьом українським містам. Як от щодо органів поліції, їх утримувала міська скарбниця, а підпорядковувалися вони державній адміністрації (с. 157). Спорудження водогону здійснювали іноземні підприємці, умови яких далеко не завжди були вигідні і як наслідок стояло питання їх викупу у муніципальну

власність. Подібно з'ясовувалися й освітлення Одеси, з тією різницею, що одеські міські голови до вирішення цих завдань приступали дещо раніше інших міст. Виявилось, що Одеса за ініціативою міського голови Григорія Маразлі намагалася запровадити й паровий трамвай (с. 152).

Резонно, що діяльність міських голів у сфері освіти та охорони здоров'я дисертанткою винесено до окремого, четвертого розділу роботи. Одеса набувала ролі регіонального центру південної України, стала університетським містом та місцем перебування керівництва навчальним округом. Зосередження міжнародної та регіональної торгівлі у південному порту, міграція сюди чисельної людності з усіх кінців Російської імперії та Європи вимагали налагодження карантинного захисту та створення міської служби охорони здоров'я. Розуміння цієї ситуації стало викликом для міських голів, які вдалися до кардинальних заходів, розпочавши їх з структурного вдосконалення не лише власних органів. Йдеться і про створення медичного факультету Новоросійського університету, у заснуванні якого взяли участь Григорій Маразлі і Валер'ян Лігін. Їх ініціативи сприяли перетворенню тільки-но заснованого університету у зразковий Гумбольтовський, з розумінням того, що вчитися потрібно все життя, а науковий пошук залишається постійною потребою. Як і про перетворення повітових шкіл у 4-х класні міські училища, у яких рівень освіти більше відповідав вимогам часу.

Ці детально з'ясовані Вікторією Герасименко заходи, можна кваліфікувати як помітний внесок у вивчення цієї проблематики. Наведений перелік благодійності міських голів стає предметом окремих наукових рефлексій (с. 165, 166). Авторка стверджує, що на типи і види загальноосвітніх і професійних шкіл та їх фінансування більший вплив мали міські голови, ніж попечитель Одеського навчального округу чи міністр народної освіти. Надзвичайно цікаво в пізнавальному сенсі сприймаються спроби заснування в

Одесі Політехнічного інституту, заходи Павла Зеленого українізувати освіту та культурне життя Одеси, а також запровадження безкоштовної початкової школи.

Науковозначим є розгляд ініціатив про створення бібліотек, читалень, науково-популярних закладів, як от обсерваторії, музеї, наукові товариства, з'їзди, книжкові видавничі програми та наукові проєкти. Починання міських голів в цій царині були досить результативними. Окремою сторінкою дисертантка відобразила роль міських голів у налагодженні театрального життя Одеси, яким славилася місто.

Дослідниця з'ясувала, що міські голови Одеси були значними благодійниками. Серед них виділявся Григорій Маразлі, як кількістю благодійних внесків, так і їх розмірами. Оригінальним стало звернення авторки до участі міських голів у діяльності різних товариств, які вони підтримували не лише своєю присутністю, а й спонсорськими внесками.

Заслугою дисертантки є спеціальне вивчення організації охорони здоров'я в Одесі, яка стала визначним міжнародним портом, а тому часто потерпала від епідемій заразних захворювань. Антисанітарію збільшували й приїжджі, які у пошуках роботи, легкого заробітку, а то й сумнівних пригод, постійно прибували у місто, прискорюючи його урбанізацію. Міські голови, спираючись на європейський досвід та на власне бачення проблеми прагнули організувати мережу медичних закладів, серед яких поважне місце зайняли оздоровчі курорти, котрі використовували лікувальні можливості місцевих лиманів та вод Чорного моря. Вони ж сприяли і розвитку спорту, який на початку ХХ століття набирав популярності.

Цілком правомірним став запропонований цілісний портрет міського голови Одеси. Він був шляхетського походження, мав вищу освіту, переважно правову, був повноцінним містянином, який сплачував до міської скарбниці

суттєвого розміру податок. Звичайно ж був соціально активним, підприємливим. Цінними стали авторські спостереження про характер очільників, їх господарські навички з розумінням механізмів ухвалення рішень, здатних до формування однодумців серед гласних, котрі спиралися на принципи громадського самоврядування і прагнули модернізувати місто. Як і набуття вміння бути керівником, проводити власну політику, співміряючи її з загальноімперською.

Викладені в дисертації наукові положення, ілюстративний ряд фактологічних даних дозволяє суттєво доповнювати історичні знання про Одесу, її специфіку, по-новому оцінити роль міських голів у розбудові міста. Запропонований авторкою збірний портрет очільника стане в нагоді авторам шкільних підручників та посібників, зробить їх цікавішими і наповненішими. Окремо варто зауважити дисертаційні додатки, які не лише ілюструють висновки істориків, а й дозволяють поглиблювати подальші дослідження Одеси.

У дисертаційній роботі Вікторії Герасименко не виявлено ознак академічного плагіату. Нею здійснено коректні посилання на першоджерела для текстових запозичень. Висновки попередників враховано і відповідно зроблені відсилки до їхніх текстів, навіть у тому випадку, коли вони доповнюють один одного. Навмисних спотворень не виявлено.

Зупиняючись на зауваженнях та рекомендаціях, вкажу, що дослідниця не звернулася до такого оригінального видання як «Альбом городских голов» (Москва, 1903), в якому крім портрета вміщено детальний перелік ініційованих Павлом Зеленим справ щодо розвитку інфраструктури міста. Варто було б залучити і аналітичне дослідження німецького історика Райнера Лінднера «Підприємці і місто в Україні, 1860-1914 рр.» (Київ-Донецьк, 2008), в якому відображено роль голів-господарників у розвитку міського самоврядування

періоду індустріалізації. Не до кінця зрозумілим стало й невикористання фонду Канцелярії херсонського губернського у міських справах присутствія, установи, створеної для контролю за діяльністю міського самоврядування. Її авторка не назвала, коли перераховувала підпорядкування дум за міським положенням 1892 р. (с. 45).

Вважаю, що на джерелознавчому аналізі опублікованих пропозицій міських голів слід було спеціально зупинитися. Для повноти авторського списку додам і *Предложение городского головы П.А. Зеленого по вопросу о нуждах народного образования* (Одесса, 1904), видане високим друком. Це в ньому Павло Зелений висміяв шкільні підручники, автори яких не враховували переважання українців серед місцевого населення і вміщували у них незрозумілі для учнів тексти, які зорієнтовані на «великоросіян», як-от: «Наша родная матушка Волга». Це звучить дивно, вважав Павло Зелений, для школярів, які виростили на Дністрі, Дніпрі та Чорному морі. Він закликав складати підручники зі зрозумілими для дітей поняттями: «не изба, а хата, не глаз, а око, не потолок, а стеля».

Пропонуючи обґрунтування наукових термінів, варто було деталізувати принципи самоврядування, яке держава розглядала як важливий механізм власного регулювання міського життя і який мав посприяти ліквідації занедбаності міського господарства (с.56-57). До критеріїв даних про голів слід було додати вік, коли вони ставали очільниками, тип професійної діяльності до обіймання посади, як і кількість та види приватної власності, участь у бізнесових проєктах, родинне та сімейне становище, а також етнічне походження. Адже це також важливо для оцінки їхньої діяльності. Тим більше, що до них авторка безпосередньо і постійно звертається, досліджуючи їхні біографії.

Для характеристики особистостей міських голів Вікторія Герасименко обрала ілюстративний метод, вдаючись до оцінок сучасників, а тому забагато

цитує їхніх думок та суджень. Краще було б поєднати ілюстрування з власною аналітикою через порівняння соціального походження, освіти, ставлення до обов'язків та використання службового становища для власного збагачення.

Щодо безкоштовної і обов'язкової початкової освіти, то слід уточнити, що Російська імперія у цьому на кілька десятиліть відставала від західноєвропейських практик. Це питання постало лише 1905 р., а практичний перехід почався 1908 р., коли уряд виділив кошти. Втілення цієї програми розпочали 1911 р. з перспективою завершити її 1920 р. Тож не варто приписувати ініціативу Миколі Мойсєєву про запровадження безкоштовної і обов'язкової освіти в початкових школах Одеси (с. 170). Його пропозиції стосувалися виконання загальноімперського рішення. Можна лише пошкодувати, що Вікторія Герасименко не пояснила, чому міські голови вдавалися до благодійництва та яку мету переслідували? Як і конкретизувати мотивації міських голів до виконання своїх обов'язків. Час від часу у роботі йдеться про їх зацікавленість розвитком місцевої інфраструктури як підприємливих власників, прояви регіонального патріотизму, бажанням бачити місто зручним у соціальному відношенні для власного проживання та перебування тут своїх родин. Бажано було б про це спеціально наголосити у висновках.

Не можу не звернути уваги на невдалі, а то й не точні формулювання. Вживане «доба керівництва» краще замінити каденцією, «міське товариство» – міською громадою. Погано звучить «надійшов на державну службу» замість перейшов. Викликають заперечення невдалі переклади кампаній, зокрема не «Руське товариства загальної кампанії електроенергії...» (с.151), а все таки «Російське...». Або на «честь сторіччя з дня смерті Катерини II ...» (с. 167), не одеський наказ громадської опіки, а приказ громадської опіки (с. 178).

Переконана, Вікторії Герасименко зважить на ці зауважень у подальшій науковій роботі.

Враховуючи вищесказане, вважаємо, що дисертаційна робота В.В. Герасименко відповідає вимогам «Положення про здобуття наукового ступеня доктора філософії в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова» (нова редакція), затвердженого наказом ректора від 29 червня 2022 р. і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44 із змінами внесеними згідно з Постановою КМ № 341 від 21.03.2022 й заслуговує на присудження В.В. Герасименко ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

24 січня 2023 р.

Старший науковий співробітник
Інституту історії України
НАН України, д. і. н., проф.

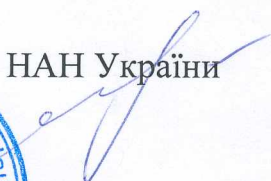
В. С. Шандра

Підпис д.і.н., проф. В.С.Шандри

«ЗАСВІДЧУЮ»

Вчений секретар Інституту історії України НАН України
д.і.н., проф.

24 січня 2023 р.

О.С. Рубльов